

Jean-Marie Barbier

Myśląc: badanie – działanie

Wybór tekstów

Myśląc: badanie – działanie

Wybór tekstów

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jean-Marie Barbier

Myśląc: badanie – działanie

Wybór tekstów

**Przekład i opracowanie
Ewa Marynowicz-Hetka**

PRZEKŁAD Z ORYGINAŁU FRANCUSKIEGO
ARTYKUŁÓW JEANA-MARIE BARBIERA

Transformer les champs de pratiques en champs de recherches <https://theconversation.com/transformer-les-champs-de-pratiques-en-champs-de-recherches-106400>

Peut-on vivre sans concept ?

<https://theconversation.com/peut-on-vivre-sans-concept-90097>

Évaluer en contexte d'interactions / en contexte de conduite des actions, <https://www.innovation-pedagogique.fr/article12252.html>

Analyser la recherche comme une action, <https://crf.hypotheses.org/816>

Pensée finalisante et pensée interprétative : la pensée comme couplage de transformations de représentations, <https://www.innovation-pedagogique.fr/article13666.html>

Penser en termes de transformations conjointes

<https://www.innovation-pedagogique.fr/article11987.html>

Penser ensemble l'activité et la construction des sujets en activité

<https://www.innovation-pedagogique.fr/article7251.html>

Construits d'expérience et construits d'analyse

<https://www.innovation-pedagogique.fr/article11488.html>

Un langage pour comprendre, un langage pour agir ?

<https://www.innovation-pedagogique.fr/article9427.html>

Quels savoirs produisent les recherches

<https://www.innovation-pedagogique.fr/article11010.html>

Podziękowania za wyrażenie zgody na publikację zechcą przyjąć Redakcje czasopism:
„The Conversation”, „Innovation pédagogique et transition”, „Carnets de recherche sur la formation”

PRZEKŁAD I OPRACOWANIE

Ewa Marynowicz-Hetka

RECENZENCI

Ewa Syrek, Lech Witkowski

© Copyright by Authors, Łódź 2026

© Copyright for Polish translation by Ewa Marynowicz-Hetka, Łódź 2026

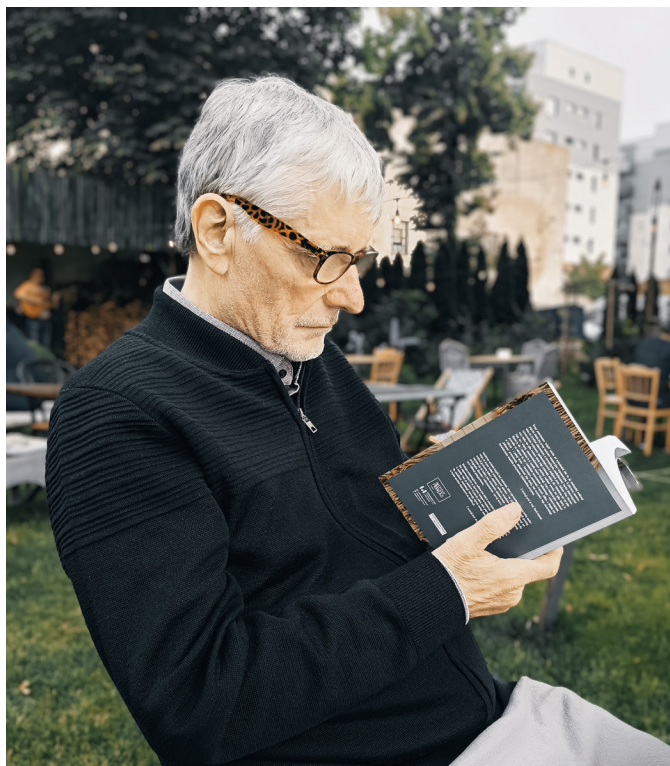
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2026

Publikacja stanowi rezultat wieloletniej współpracy jej Autora i zakładu Formation et Apprentissages Professionnels (FoAP) w Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM) w Paryżu z Uniwersytetem Łódzkim oraz Łódzkim Towarzystwem Naukowym

ISBN 978-83-8331-967-4

e-ISBN 978-83-8331-968-1

<https://doi.org/10.18778/8331-968-1>

1946–2026

Profesor Jean-Marie Barbier w czasie swego ostatniego pobytu
w Łodzi w czerwcu 2024 roku

Kamyk jest stworzeniem
doskonałym

równy samemu sobie
pilnujący swych granic

wypełniony dokładnie
kamiennym sensem [...]

(Zbigniew Herbert)

Spis treści

Przedmowa do polskiej edycji wyboru tekstów na temat aktywności badawczej (<i>Jean-Marie Barbier</i>)	11
Zrozumieć/pojąć aktywność w polu praktyki: notatki na marginesie (<i>Ewa Marynowicz-Hetka</i>)	13
Społeczne konteksty powiązań: działanie – myślenie i myślenie – działanie	
Przekształcając pola praktyki w pola badań	25
Czy możemy żyć bez konceptów, kategorii pojęciowych?	39
Ewaluacja w działaniu, w kontekście jego prowadzenia	47
Przedmiot badania – przedmiot działania	
Analizując badanie jako działanie	73
Myślenie finalizujące/celowościowe i myślenie interpretatywne: sprzężenie transformacji reprezentacji	85
Myśląc w kategoriach transformacji powiązanych/ pożenionych	97
Łączne i równoczesne myślenie o aktywności oraz o konstruowaniu podmiotów-w-aktywności	111
Doświadczenie i rezultaty badania	
Konstruowanie doświadczenia i konstruowanie analizy	127
Język rozumienia i język działania	139
Jakiej wiedzy dostarczają badania?	155
Posłowie. Wiedza między konstrukcją i transformacją w działaniu podmiotowym (<i>Lech Witkowski</i>)	173
Bibliografia	197

Przedmowa

do polskiej edycji wyboru tekstów na temat aktywności badawczej

Pomimo że badania są bardzo cenione w naszych społeczeństwach ze względu na walory społeczne związane z wiedzą i nauką oraz potencjałem innowacji w transformacjach społecznych, to na ogół nie analizuje się w nich przebiegu procesu badawczego, zadowalając się jego oceną. Dotyczy to w szczególności wszelkich form badań związanych z aktywnością profesjonalną, rozwiniętych raczej w przestrzeniach organizacji, kształcenia niż w przestrzeniach wytwarzania wiedzy.

Książka kierowana jest przede wszystkim do doświadczonych profesjonalistów, którym zależy zarówno na zdystansowaniu się do swoich praktyk, jak i na ich przekształcaniu. Została tak zaprojektowana, aby omówić różne problemy związane z połączeniem badań naukowych i działań praktycznych.

Badanie jest działaniem i – jak inne działania – przyczynia się do jego tworzenia oraz rozwoju. Polega ono na aktywności mentalnej i konceptualizacyjnej obecnej zarówno w obszarach praktyki, jak i w dziedzinach badań, w szczególności zaś w tych polach badań, którym odpowiadają pola praktyki.

Badanie, będąc aktywnością konceptualizacyjną, jest powiązane z transformacjami, które same w sobie stanowią przedmiot badań, a także z przemianami, których doświadczają uczestnicy

tego procesu. Charakteryzujące je wymiary transformacji i usytuowania umożliwiają wszechstronny opis procesu badawczego, poczynając od analizy materiałów do tworzenia wiedzy i komunikacji jego rezultatów. Taki ogląd proponuję w tej książce.

Czyż nie dochodzi do postępowania badawczego wówczas, kiedy zastanawiamy się nad, nawet skromnym, zwrotem w myśleniu?

Obyśmy myśleli inaczej to, co już pomyśleliśmy!

Jean-Marie Barbier

Zrozumieć/pojąć aktywność w polu praktyki: notatki na marginesie

Mam przyjemność zaprosić do lektury kolejnej, trzeciej już książki Jeana-Marie Barbiera w języku polskim, która została pomyślana jako symboliczny ślad dokonań twórczych Autora, po ostatnich ważnych epistemologicznych dziełach (Barbier 2016a, 2017) podejmujących kwestię języka pojmowalności działania i języka działania, który często wyrasta ze zwyczajowych konceptów stosowanych przez praktyków w swej przestrzeni zawodowej. Na treść książki składa się dziesięć artykułów opublikowanych w ciągu ostatnich pięciu lat, poświęconych tytułowemu zagadnieniu: pojęcia/rozumienia fenomenu aktywności w polu praktyki, jego złożoności i transformacji zarówno wobec samego pola praktyki, jak i podmiotu w niej działającego. Na to ostatnie określenie Autor używa sformułowania: „w-aktywności”. To jedno z głównych przesłań, jakim kieruje się i kierował się Autor w swych pracach badawczych w okresie ostatniego ćwierćwiecza, które organizowało jego twórczość, a jednocześnie odpowiadało także moim zainteresowaniom badawczym i intencjom wzbogacenia myślenia pedagoga społecznego w proponowane przez Barbiera zakresy konotacyjne konceptów i pojęć. Jak to już w innym tekście (Kafar, Marynowicz-Hetka 2021) wyraziłam, spotkanie z twórczością Autora tej książki zainicjowałam z uwagi na dostrzeżoną bliskość epistemologiczną i wrażliwość na słowo

oraz poszukiwanie konceptów oddających adekwatnie obserwowane elementy pola praktyki.

Ponadto, ważnym uzasadnieniem wyboru tekstów do tej publikacji był fakt, iż odpowiadają one na oczekiwania z punktu widzenia społecznej funkcji prac naukowych, bowiem zostały one intencjonalnie przygotowane i opublikowane w otwartym dostępie, z myślą o szerokiej publiczności czytelników, zwłaszcza praktyków zamierzających zrozumieć sieć powiązań, jaką tworzy aktywność w polu praktyki, kiedy zamierza się ją traktować jako przedmiot badań/analizy. Wszyscy badacze, którzy zmagają się z komunikowaniem swych dociekań w taki sposób, aby z jednej strony spełniały wszystkie rygory tekstu naukowego, a z drugiej były dostępne w lekturze, wiedzą, jaka wiąże się z tym trudność i jakie kompetencje komunikacyjne trzeba posiadać. Artykuły tu zgromadzone wymagały od Autora wyjątkowych kompetencji w popularyzowaniu myśli teoretycznej, tak aby nie uchybić jej walorom. Są doskonałym przykładem popularyzacji nauki i przede wszystkim widoczne w ich treści jest to, że są pisane bardziej „dla” czytelnika, a mniej „dla” Autora. Ten ostatni omawiane zagadnienia ma tak przemyślane, że może je wyłożyć wprost na kilku czy kilkunastu stronach. Osobiście bardzo cenię sobie tego typu kompetencje.

Niezwykle interesujące jest podwójne powiązanie czy, jak to Autor nazywa, „pożenienie” treści i intencji twórczych oraz oczekiwań odbiorców – doktorantów, czytelników. Artykuły stanowią przykład konceptualizacji zwyczajowych pojęć występujących w dyskursie praktyki, co było też celem *Leksykonu analizy aktywności*, a następnie, dzięki tym dodatkowym wyjaśnieniom zawartym w zebranych artykułach i odpowiednio wysublimowanej popularyzacji, wracają do pola praktyki, a ściślej: do podmiotów-w-aktywności w polu praktyki. To ważna cecha tego zbioru tekstów, która stanowi też widomy

znak przekonania Autora o konieczności rezygnacji z linearnego wnioskowania i takiego, w oderwaniu od pola praktyki, konstruowania wspólnej, zorientowanej kuliście, siatki pojęciowej dla pól badawczych i pól praktyki, które mogą stanowić fundament dla konstruowania narzędzi analizy aktywności w kategoriach procesów transformacji. Można wręcz mówić o możliwym do odczytania w zebranych artykułach zwrocie metodologicznym dotyczącym poznania i tworzenia wiedzy, który wyraża jej konstruowanie w kontekście i dzięki polu praktyki, a nie jej tworzenie poza tym polem (w zaciszach laboratoriów) i ograniczanie dyfuzji z pozycji zewnętrznych. Oczywiście Autor przypomina, że ów zwrot dotyczy dyscyplin, które Tadeusz Kotarbiński określiłby jako dyscypliny praktyczne, zajmujące się projektowaniem rzeczywistości. W zebranych tekstach wybrzmiewa silny głos doświadczonego badacza, który z racji własnej biografii musiał sam przeżyć ów zwrot. Czytelnicy znający *Leksykon analizy aktywności* zauważyli zapewne, że już w nim Autor wielokrotnie pisze o zerwaniach epistemologicznych, metodologicznych.

Na tym tle wybrzmiewa jeszcze jedna cecha tego zestawu artykułów, dotycząca przestrzeni kształcenia w tym procesie pojmowania aktywności w polu praktyki. W jednym z publikowanych artykułów Autor podkreśla, że w tych kategoriach mogą być określone i analizowane wszystkie rodzaje aktywności w różnych polach praktyki, a myślenie o aktywnościach jest samo w sobie aktywnością transformacji zachodzącej w tym procesie myślenia. W rezultacie ujmowanie aktywności profesjonalnej w kategoriach doświadczenia stanowi punkt oparcia/podstawę zarówno dla kształcenia, jak i dla badań. Mówiąc inaczej, mając dotychczasowy porządek w tym procesie uczenia myślenia, a więc: czym jest, jaka jest, jaka być może aktywność w polu praktyki, można rozważyć zmianę ciągu: badanie – kształcenie – działanie i zastąpić go układem:

działanie – badanie – kształcenie. Należy przypuszczać (Barbier także sam o tym mówi, np. w *Leksykonie...*, dziękując swoim doktorantom za inspiracje twórcze), że wiele hipotez, pomysłów konceptualizacji obserwowanych zjawisk stanowi rezultat doświadczeń Autora w kształceniu młodych badaczy i z myślą o nich niektóre z nich były publikowane.

Podejście opierające się na tym, by nie oddzielać tego, co teoretyczne od tego, co praktyczne, a więc tego, co jest uznaną społecznie wiedzą reprezentowaną przez nauczyciela, mistrza a wiedzą własną, konstruowaną procesualnie przez studenta, doktoranta, praktyka, wpisane jest w ramy paradygmatu transformacji. Paradygmat konstruował się w przenikających się polach badawczych i praktycznych oraz różnych rolach społecznych, których Autor doświadczał jako badacz, nauczyciel i pośrednio także dzięki narracjom doktorantów, dojrzałych już studentów usytuowanych w różnych polach praktyki. W tak formułowanych poglądach przegląda się też biografia naukowa, dydaktyczna, organizacyjna Autora związana ze szczególną placówką, jaką jest Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM), zorientowana na przygotowywanie wysokiej klasy specjalistów pracujących w różnych polach praktyki, a szczególnie Centrum Badań nad Kształceniem Dorosłych, które Barbier założył i przez wiele lat prowadził.

To są skrótowo wyszczególnione racje, dla których podjęłam się po raz kolejny pracy tłumaczeniowej, aby przybliżyć polskiemu czytelnikowi tę twórczość, wzbogacającą istniejące w literaturze przedmiotu rozwiązania epistemologiczne w myśleniu w kategoriach transformacyjnych o aktywności w polu praktyki i o podmiocie-w-praktyce oraz sposób jej upowszechnienia w społeczności, z nadzieją, że może być przydatna w kontynuowaniu prac zmierzających do wzbogacenia dyskursu w naszym kraju poświęconego pojmowaniu aktywności w polu praktyki.

Ważną okolicznością opublikowania tej książki jest 25-lecie współpracy naukowej z Profesorem Jeanem-Marie Barbierem, realizowanej poprzez wymianę personalną i poprzez oraz dzięki naszemu usytuowaniu instytucjonalnemu. Książka ta jest też darem dla Autora i wyrazem wdzięczności za wspólne prace badawcze, projektowe, organizacyjne (Kamińska-Jatczak, Marynowicz-Hetka 2021), które poszerzyły nasze horyzonty myślenia i utwierdziły w przyjętym podejściu do zrozumienia pola praktyki, które charakteryzuje wspólnotowe myślenie transformacyjne.

* * *

Z uwagi na okoliczność wspomnianego jubileuszu współpracy indywidualnej i instytucjonalnej z Profesorem Jeanem-Marie Barbierem cennym świadectwem może być poniższy biogram, który na podstawie CV Autora przygotowałam dla Senatu Uniwersytetu Łódzkiego i gości zgromadzonych na uroczystości święta uczelni w dniu 24 maja 2019 roku, kiedy to Profesor odbierał Medal Amico – Przyjaciel Uniwersytetu Łódzkiego.

Profesor Jean-Marie Barbier jest profesorem (*classe exceptionnelle 2*) w dyscyplinie „nauki o wychowaniu”. Jest doktorem *honoris causa* Uniwersytetu w Louvain (2006), kierownikiem (do roku 2018) Katedry UNESCO „Kształcenie i Praktyki Profesjonalne”, która miała swą siedzibę w Conservatoire Nationale des Arts et Métiers (CNAM) w Paryżu. Z tą uczelnią związał całą swą karierę naukową, w toku której zainicjował wiele aktywności i stworzył wiele instytucji. Najważniejsze z nich to:

- Centre de Recherche sur la Formation des Adultes, które pod jego kierownictwem otrzymało najwyższą we Francji pozycję w ocenie kształcenia na poziomie wyższym w zakresie kształcenia dorosłych i profesjonalizacji;

- zorganizowanie kształcenia na poziomie *Master Européen de Recherche sur la Formation des Adultes*, realizowanego przez trzy uczelnie: CNAM, Uniwersytet w Genewie i Uniwersytet w Louvain-la Neuve;
- zorganizowanie i kierowanie kształceniem na poziomie doktorskim w obszarze „kształcenie dorosłych”;
- współpraca z otoczeniem społecznym poprzez organizację *Maison de la Recherche sur le Pratiques Professionnelles* (30 różnych przedsięwzięć);
- założenie wspólnie z Etienne'em Bourgeois, profesorem na Uniwersytecie Katolickim Louvain, *l'Institut Européen de Recherche sur la Formation et l'Analyse des activités Professionnelles*, grupującego 30 uczelni z Europy, Ameryki Północnej i Południowej, w tym Uniwersytet Łódzki, poprzez Katedrę Pedagogiki Społecznej Wydziału Nauk o Wychowaniu;
- przewodnictwo komitetowi *Biennale Internationale de l'Éducation, de la Formation et des Pratiques Professionnelles*;
- współorganizacja w *Conservatoire Nationale des Arts et Métiers* wielodyscyplinarnej Szkoły Doktorskiej Sztuk i Zawodów;
- współtworzenie wielkich cyklicznych wydarzeń społeczności frankońskiej, jak np. *Congrès International d'Actualité de la Recherche en Education et Formation*, *Biennale de l'Éducation et de la Formation*, *Réseau international REF*.

Profesor Jean-Marie Barbier pełnił także liczne funkcje w uczelni i w kraju. Był dziekanem Wydziału Nauk o Człowieku w Pracy CNAM, przewodniczącym Rady Naukowej i Dydaktycznej CNAM oraz członkiem Rady Administracyjnej Krajowego Instytutu Badań Pedagogicznych, przewodniczącym Rady Naukowej Krajowej Szkoły Zdrowia Publicznego oraz przewodniczącym 70. sekcji Krajowej Rady Uniwersytetów Francuskich – sekcji „nauki o wychowaniu”. Uczestniczył ponadto w gremiach zarządzających CNAM jako członek,

a następnie wiceprzewodniczący Rady Administracyjnej Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM) w Paryżu.

W roku 2014 otrzymał nominację UNESCO do prowadzenia Katedry Kształcenia i Praktyki Profesjonalnej z siedzibą w CNAM. W tym samym roku był nominowany na Katedrę Lévi-Straussa w São Paulo. W roku 2017 uzyskał nagrodę Łódzkiego Towarzystwa Naukowego za prace badawcze z pedagogiki społecznej im. Profesor Ireny Lepalczyk.

Jest autorem/redaktorem 32 książek (w tym dwie w języku polskim: 2006, 2016), 43 rozdziałów, 19 raportów z badań, redaktorem naukowym 8 numerów tematycznych czasopism, 18 artykułów w czasopismach punktowanych. Jego 16 publikacji zostało przetłumaczonych na wiele języków – hiszpański, włoski, portugalski, polski, angielski, niemiecki, a 8 prac jest oryginalnych w języku włoskim, niemieckim, polskim i angielskim. Z ostatnich prac należy wymienić współredakcję *Encyklopedii kształcenia* wydanej w roku 2009, współredakcję z Markiem Durandem *Encyclopédie de l'analyse des activités*, Paris, PUF, 2017, a także *Vocabulaire d'analyse des activités*, PUF, 2011, 2017, monografię: *Représenter/transformer. Débats en analyse des activités*, ed. J.-M. Barbier, M. Durand, Paris 2018, LHarmattan, wieńczącą projekt badawczy realizowany w interdyscyplinarnym i międzynarodowym zespole badawczym, mającym wsparcie merytoryczne Laboratorium Doskonałości EX HASTEC.

Profesor Jean-Marie Barbier współpracuje z wieloma europejskimi, a także północno- oraz południowoamerykańskimi uniwersytetami i organizacjami akademickimi, w tym od roku 1999 z Katedrą Pedagogiki Społecznej Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego.

Ten krótki biogram pokazuje wielkiej klasy badacza, nauczyciela i organizatora nauki na poziomie krajowym i międzynarodowym, z którym mieliśmy sposobność bezpośrednio współpracować przez wiele lat i którego twórczość, dzięki tłumaczeniom trzech książek (Barbier 2006; 2016a; 2026 – w druku) na język

polski oraz licznym artykułom publikowanym w czasopiśmie „Nauki o Wychowaniu. Studia Interpersonalne” (Barbier 2015; 2016b; 2021), a także w publikacjach zespołowych wydawanych drukiem (Barbier 2002a; 2002b; 2020), znalazła spore grono czytelników i badaczy dzielących¹ proponowane przez Barbiera podejście do pojmowania aktywności w polu praktyki.

* * *

Słowa wdzięczności kieruję przede wszystkim do Autora, który wyraził zgodę na ten projekt przygotowania wyboru artykułów spośród sporego zestawu tekstów, które przez ostatnie kilka lat ukazywały się co miesiąc w czasopismach elektronicznych. Wielce pomocna była też determinacja Autora, by pomóc Wydawnictwu Uniwersytetu Łódzkiego w pozyskaniu praw do tłumaczenia tekstów na język polski i ich publikacji w formie książki upowszechnianej w formule komercyjnej. Dziękując Panu Profesorowi, dziękuję także Redakcjom blogów naukowych „The Conversation”, „Innovation pédagogique et transition” oraz „Carnets de recherche sur la formation”, w których publikowane były zebrane teksty.

Moje podziękowania kieruję do Recenzentów – Profesor Ewy Syrek i Profesora Lecha Witkowskiego – za uwagi oraz za akceptację przygotowania posłowania do tej książki przez Profesora.

Dziękuję Pani Redaktor Urszuli Dzieciatkowskiej, reprezentującej Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, za wspierające towarzyszenie procesowi powstawania książki, a także

¹ Należy tu zwłaszcza podkreślić wkład paradygmatu transversalnej analizy aktywności Jeana-Marie Barbiera w podstawy teoretyczne rozprawy doktorskiej oraz udział Autora w obronie tej rozprawy (Kamińska-Jatczak, 2017).

Pani Redaktor Katarzynie Gorzkowskiej, z którą współpraca nad edycją moich tekstów jest zawsze przyjemnością.

Zapraszam do lektury!

Ewa Marynowicz-Hetka

Łódź, sierpień–listopad 2025 roku

Post scriptum

Jean-Marie Barbier nie doczekał publikacji swojej trzeciej książki w języku polskim, opuścił nas na zawsze w dniu 14 stycznia 2026 roku. To traumatyczne dla środowiska akademickiego wydarzenie zamknęło na zawsze pięknie rozwijający się projekt współpracy z Profesorem Jeanem-Marie Barbierem.

Pracując nad korektą autorską tej książki, miałam sposobność symbolicznej rozmowy z Autorem, który – jak to przypomniano na oficjalnej ceremonii pogrzebowej² – umiłował życie, czemu dał wyraz we wstępie do *Leksykonu analizy aktywności*, przywołując wiersz chilijskiej poetki Violety Parry *Gracias a la vida*:

Dziękuję życiu,
które tyle mi dało.
Dało mi brzmienie
i alfabet
Z wyrazami, którymi myślę i mówię.

Ewa Marynowicz-Hetka

Łódź, styczeń 2026 roku

- ² Ceremonia pogrzebowa odbyła się 23 stycznia 2026 roku w Paryżu, w krematorium cmentarza Père-Lachaise, a następnie dzień później w rodzinnej miejscowości Autora, Jeandelize w Lotaryngii, gdzie został pochowany.

Bibliografia

- Abrie J.-C. (1987), *Coopération, compétition et représentations sociales*, Cousset, DelVal.
- Astier I. (2007), *Se raconter aux autres*, „Sciences Humaines”, nr 7 (184), s. 51–53, <https://doi.org/10.3917/sh.184.0005>
- Barbier J.-M. ([1985] 2005), *L'évaluation en formation*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Barbier J.-M. (1991), *Élaboration de projet et planification*, coll. „Pédagogie d'aujourd'hui”, Paris, Presses Universitaires de France.
- Barbier J.-M. (2002a), *Savoirs, connaissances, capacités, compétences*, w: Ch. Labonté-Roset, E. Marynowicz-Hetka, J. Szmagałski (eds), *Social Work Education and Practice in Today's Europe. Challenges and the Diversity of Responses / La Formation et l'action dans le travail social pour l'Europe d'aujourd'hui. Les défis et la diversité des solutions*, seria Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, s. 63–72.
- Barbier J.-M. (2002b), *Table ronde : pluridisciplinarité*, w: Ch. Labonté-Roset, E. Marynowicz-Hetka, J. Szmagałski (eds), *Social Work Education and Practice in Today's Europe. Challenges and the Diversity of Responses / La Formation et l'action dans le travail social pour l'Europe d'aujourd'hui. Les défis et la diversité des solutions*, seria Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, s. 635–639.
- Barbier J.-M. (2006), *Działanie w kształceniu i pracy socjalnej. Analiza podejść*, tłum. G. Karbowska, konsultacja nauk. E. Marynowicz-Hetka, seria Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.

- Barbier J.-M. (2007), *Recherche, action, formation : approches conceptuelles*, w: J.-M. Barbier, É. Bourgeois, G. Chapelle, J.-C. Ruano-Borbolan (dir.), *Encyclopédie de la formation*, Paris, Presses Universitaires de France, s. 1082–1107.
- Barbier J.-M. (2015), *Nowe wyzwania dla badań w naukach o wychowaniu: perspektywa działania/aktywności*, tłum. G. Karbowska, konsultacja naukowa E. Marynowicz-Hetka, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, nr 1 (1), s. 60–72.
- Barbier J.-M. (2016a), *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, przeł. i oprac. E. Marynowicz-Hetka, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Barbier J.-M. (2016b), *Kultury działania i podzielane sposoby organizacji konstrukcji sensu*, tłum. G. Karbowska, konsultacja naukowa E. Marynowicz-Hetka, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, nr 2 (3), s. 14–46, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.03.02>
- Barbier J.-M. (2017), *Vocabulaire d'analyse des activités. Penser les conceptualisations ordinaires*, 2ème édition revue et augmentée, Paris, Presses Universitaires de France.
- Barbier J.-M. (2019), *Pour une archéologie des cultures de conception de la formation*, „Éducation Permanente”, nr 220–221, s. 25–38, <https://doi.org/10.3917/edpe.220.0025>
- Barbier J.-M. (2020), *Konstruowanie aktywności i podmiotu w aktywności – wzajemne powiązania*, tłum. G. Karbowska, konsultacja naukowa L. Witkowski, w: A. Walczak, L. Telka, M. Granosik (red.), *Pedagogika społeczna. Spotkania, trwanie i zmienność, pogranicza*, seria Stała Konferencja Pedagogiki Społecznej pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, t. 10, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 223–230.
- Barbier J.-M. (2021), *Action professionnelle et pensée transformation*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, nr 2 (13), s. 25–47, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.13.04>

- Barbier J.-M. (2026 – w druku), *Myśląc: badanie – działanie. Wybór tekstów*, przeł. i oprac. E. Marynowicz-Hetka, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Barbier J.-M., Durand M. (2003), *L'activité, un objet intégrateur pour les sciences sociales*, „Recherche et Formation”, nr 42, s. 99–117.
- Barbier J.-M., Thievenaz J. (dir.) (2013), *Le travail de l'expérience*, Paris, L'Harmattan.
- Barbier J.-M., Vitali M.-L., Dutoit M. (dir.) (2019), *La création comme expérience*, Paris, L'Harmattan.
- Barbier J.-M., Bourgeois E., Chapelle G., Ruano-Borbolan J.-C. (dir.) (2007), *Encyclopédie de la formation*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Beauvois J.-L. (1976), *Problématiques des conduites sociales d'évaluation*, „Connexions”, nr 19, s. 7–30.
- Berger P., Luckmann Th. (2018), *La construction sociale de la réalité*, trad. P. Taminiaux, Paris, Armand Colin.
- Blay M. (dir.) (2013), *Dictionnaire des concepts philosophique, collectif*, Paris, Larousse.
- Bombaron E., Vitali M.-L., Cros F. (2014), *Doctorat et monde professionnel*, Paris, L'Harmattan.
- Bourdieu P. (1992), *Les règles de l'art : genèse et structure du champ littéraire*, Paris, Éditions du Seuil.
- Bruner J.S. (1997), *Car la culture donne forme l'esprit : de la révolution cognitive à la psychologie culturelle*, trad. Y. Bonin, Paris, Georg Éditeur.
- Delory-Momberger Ch. (dir.) (2019), *Vocabulaire des histoires de vie et de la recherche biographique*, Paris, Éditions Érès.
- Devereux G. (1980), *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*, Paris, Flammarion.
- Dewey J. (1975), *Sztuka jako doświadczenie*, przeł. A. Potocki, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Dewey J. (1993), *La logique. La théorie de l'enquête*, przeł. G. Deledalle, Paris, Presses Universitaires de France.

- Dewey J. (2005), *La réalité comme expérience*, trad. P. Saint-Germier, G. Truc, „*Revue de Sciences Humaines*”, nr 9, s. 83–91, <https://doi.org/10.4000/traces.204>
- Dewey J. (2010), *L'art comme expérience*, coll. „Folio”, Paris, Gallimard.
- Ducrot O. (1984), *Le Dire et le dit*, Paris, Minuit.
- Dujarier M.-A., Gillet A., Lénel P. (dir.) (2021), *L'activité en théories : Regards croisés sur le travail*, t. II, Toulouse, Octarès.
- Dutoit M. (dir.) (2018), *Apprendre d'une expérience rare*, Paris, L'Harmattan.
- Durkheim E. ([1894] 1999), *Les règles de la méthode sociologique*, Flammarion.
- Erikson E.H. ([1972] 2011), *Adolescence et crise, la quête de l'identité*, trad. J. Nass, C. Louis-Combet, Paris, Flammarion.
- Foucault M. (2001), *Dits et Écrits (1954–1988)*, vol. 2, texte 281, Paris, Gallimard.
- Herer M. (2000), *Michela Foucaulta wizja współczesności. Wiedza, władza i gry prawdy*, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fo07herer.pdf> (dostęp: 13.12.2023).
- Honneth A. (2007), *La réification. Petit traité de théorie critique*, trad. S. Haber, Paris, Gallimard.
- Husserl E. (1985), *Idées directrices pour une phénoménologie*, trad. P. Ricœur, coll. „Tel”, Paris, Gallimard.
- Huxley A. (1954), *Les portes de la perception*, trad. J. Castier, Monaco, Éditeur Le Rocher.
- Jacob F. (1970), *La Logique du vivant. Une histoire de l'hérédité*, coll. „Tel”, Paris, Gallimard.
- James W. (2007), *Philosophie de l'expérience. Un univers pluraliste*, nouvelle traduction de l'anglais (États-Unis) par S. Galetic, préface de D. Lapoujade, Empêcheurs De Penser En Rond.
- Jodelet D. (2006), *Place de l'expérience vécue dans les processus de formation des représentations sociales*, w: V. Hass (dir.), *Les savoirs du quotidien. Transmissions, Appropriations, Représentations*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, s. 235–255.

- Kafar M., Marynowicz-Hetka E. (2021), O „przepływach intelektualnych”: *spotkania dialogowe*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, nr 2 (13), s. 251–274, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.13.15>
- Kamińska-Jatczak I. (2017), *Tożsamość profesjonalna w narracjach asystentów rodziny*, niepublikowana praca doktorska, <https://repozytorium.uni.lodz.pl/handle/11089/23030>
- Kamińska-Jatczak I., Marynowicz-Hetka E. (2021), *Myśląc transformacje: przestrzenie współniania podejścia epistemologicznego*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, nr 2 (13), s. 340–352, <https://doi.org/10.18778/2450-4491.13.20>
- Ketele de J.-M. (2010), *Ne pas se tromper d'évaluation*, „Revue française de linguistique appliquée”, vol. XV (1), s. 25–37, <https://doi.org/10.3917/rfla.151.0025>
- Ladrière P. (dir.) (2000), *La Théorie de l'action. Le Sujet pratique en débat*, Paris, CNRS Éditions.
- Lalande A. ([1926] 2013), *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, Quadrige/Presses Universitaires de France.
- Laot F.F., Maillibouis M. (dir.) (2016), *Marcel Lesne : cheminement d'un théoricien de la formation : souvenirs et rencontres*, coll. „Histoire et memoire de la formation”, Paris, L'Harmattan.
- Lave J. (1988), *Cognition in Practice. Mind, Mathematics and Culture in Everyday Life*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lavelle L. (1950), *Traité des valeurs*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Meyerson I. (1995), *Les fonctions psychologiques et les oeuvres*, Paris, Albin-Michel.
- Moscovici S. (2004), *La psychanalyse, son image et son public*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Ochanine D. (1969), *Rôle de l'image opérative dans la saisie du contenu informationnel des signaux*, „Questions de Psychologie”, nr 4, s. 209–224.

- Ochanine D.A., Koslov V. (1981), *Limage effectrice*, w: *Limage opérative. Actes d'un séminaire et recueil d'articles d'Ochanine*, Université de Paris 1, s. 225–250. Traduction française d'un article paru en russe dans „*Questions de Psychologie*” 1971, nr 3.
- Quéré L. (1993), *Langage de l'action et questionnement sociologique*, w: P. Ladrière, P. Pharo, L. Quéré (dir.), *La théorie de l'action. Le sujet pratique en débat*, Paris, CNRS Éditions, s. 53–83.
- Pacherie E. (1993), *Naturaliser l'intentionnalité : essai de philosophie de la psychologie*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Pagès M. (1977), *Le travail amoureux. Éloge de l'incertitude*, Paris, Dunod.
- Pascal B. (2008), *Myśli, przeł. oraz wstępem i wyjaśnieniami opatrzył T. Boy-Żeleński*, Warszawa, Hachette.
- Peirce C.S. (2017), *Écrits sur le signe*, trad. G. Deledalle, coll. „Points Essais”, Paris, Points.
- Perrenoud Ph. (2004), *Qu'est-ce qu'apprendre?*, „*Enfances & Psy*”, nr 24, s. 9–17.
- Pinsky L., Theureau J. (1987), *L'étude du cours d'action : analyse du travail et conception*, Paris, Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM).
- Politzer G. (2003), *Critique des fondements de la psychologie*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Popper K.R. (2017), *La Logique de la découverte scientifique*, trad. Ph. Devaux, N. Tyssen Rutte, Paris, Payot.
- Poulain M. (1997), *Tous les savoirs du monde: encyclopédies et bibliothèques, de Sumer au XXIe siècle*, „*Bulletin des Bibliothèques de France*” (BBF), nr 3, s. 94–95, <https://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-1997-03-0094-011>
- Ricœur P. (1990), *Soi même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil.
- Ricœur P. (2003), *O sobie samym jako innym*, przeł. B. Chelstowski, oprac. i wstęp M. Kowalska, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Ricœur P. (2025), *Hermeneutyka i nauki społeczne. Eseje o języku, działaniu i interpretacji*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Salanskis J.-M. (2000), *Modeles et pensées de l'action*, Paris, L'Harmattan.
- Schaer R. (dir.) (1996), *Tous les savoirs du monde. Encyclopédies et bibliothèques, de Sumer au XXIème siècle*, Paris, Flammarion, Bibliothèque nationale de France.
- Skarga B. (2009), *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Kraków, Znak.
- Sperber D., Wilson D. (2011), *Relewancja. Komunikacja i poznanie*, przeł. M. Charzyńska-Wójcik, M. Kata, I. Matyjas, E. Willim, M. Jodłowiec, M. Majewska, A. Solska, red. M. Jodłowiec, A. Piskorska, Kraków, Tertium.
- Spinoza de B. (1954), *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, przeł. I. Myśliwski, na nowo opracował i wstępem opatrzył L. Kołakowski, Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Thievenaz J. (2017), *De l'étonnement à l'apprentissage. Enquêter pour mieux comprendre*, Bruxelles, De Boeck.
- Vermersch P. (1994), *L'entretien d'explicitation en formation initiale et continue*, Paris, ESF.
- Virkkunen J. (2004), *Developmental intervention in Work Activities – an activity theoretical interpretation*, w: T. Kontinen (ed.), *Development Intervention: Actor and Activity Perspectives*, Helsinki, Institute of Development Studies, University of Helsinki, s. 37–66.
- Vygotski L.S. (1997), *Pensée et langage*, trad. F. Sève, Paris, La Dispute.
- Witkowski L. (2014), *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu, wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Witkowski L. (2022), *Urosczenia i transaktualność w humanistyce. Florian Znaniecki: dziedzictwo idei i jego pęknięcia*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Witkowski L. (2024), *Whitehead. Naddania i [w]zrosty dla humanistyki i edukacji*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wittorski R. (1998), *De la fabrication des compétences*, „Éducation Permanente”, nr 135, s. 57–69, <https://hal.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/172696/filename/art-edpte-135.pdf> (dostęp: 3.11.2025).
- Wygotski L.S. (1971), *Myślenie i mowa*, w: L. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, przeł. E. Fleszerowa, J. Fleszer, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 159–488.

Źródła internetowe (według kolejności cytowania)

- <https://www.babelio.com/livres/Pennac-Chagrin-decole/53168> (dostęp: 4.08.2025).
- <https://www.cairn.info/evaluer-en-protection-de-l-enfance--9782100721382-page-81.htm> (dostęp: 4.08.2025).
- <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-linguistique-appliquee-2010-1-page-25.htm> (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.persee.fr/doc/refor_0988-1824_2003_num_42_1_1833 (dostęp: 4.08.2025).
- https://www.researchgate.net/publication/313145182_Representation_finalisanterepresentation_finalisee (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.researchgate.net/publication/271443751_Elaboration_de_projet_et_planification (dostęp: 4.08.2025).
- http://www.leseditionsdeminuit.fr/livre-La_Reproduction-1952-1-1-0-1.html (dostęp: 4.08.2025).
- <https://oce.uqam.ca/evaluation-transfert-acquis-formation-milieu-travail-nouvelle-methode/> (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.researchgate.net/publication/313477866_Maitrise_d%27oeuvre_maitrise_d%27ouvrage (dostęp: 4.08.2025).
- <https://www.cairn.info/revue-d-economie-politique-2009-2-page-185.htm> (dostęp: 4.08.2025).
- <http://www.penseesdepascal.fr/> (dostęp: 4.08.2025).

- <https://docplayer.fr/179564202-Dictionnaire-des-concepts-philosophiques-michel-blavay.html> (dostęp: 4.08.2025).
- <https://czasopismo.naukiowychowaniu.uni.lodz.pl/resources/html/articlesList?issueId=14280> (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.academia.edu/42806825/THESE_LEONARD_01_03 (dostęp: 4.08.2025).
- <https://www.innovation-pedagogique.fr/article11340.html> (dostęp: 5.08.2025).
- <https://www.innovation-pedagogique.fr/article11010.html> (dostęp: 5.08.2025).
- <https://www.decitre.fr/livres/encyclopedie-de-la-formation-9782130571292.html> (dostęp: 5.08.2025).
- <https://www.innovation-pedagogique.fr/article10141.html> (dostęp: 5.08.2025).
- <https://www.innovation-pedagogique.fr/article9210.html> (dostęp: 5.08.2025).
- https://classiques.uqam.ca/contemporains/jodelet_denise/place_experience_processus/place_experience_processus.html (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.persee.fr/doc/forem_07596340_2001_num_76_1_2454_t1_0121_0000_3 (dostęp: 5.08.2025).
- <https://labiennale-education.eu/la-biennale/experience-biennale-2021/> (dostęp: 3.11.2025).
- <https://www.innovation-pedagogique.fr/article7251.html> (dostęp: 5.08.2025).
- https://www.researchgate.net/publication/271840532_Faire_l%27entreprise_de_demain_avec_les_salaries_d%27aujourd%27hui (dostęp: 5.08.2025).
- https://www.academia.edu/942052/Development_Intervention_Actor_and_Activity_Perspectives (dostęp: 5.08.2025).
- http://www.leseditionsdeminuit.fr/livre-La_Pertinence-2269-1-1-0-1.html (dostęp: 5.08.2025).

- <https://www.decitre.fr/livres/pensee-et-langage-9782843032332.html> (dostęp: 5.08.2025).
- <https://www.librairie-gallimard.com/livre/9782020103626-ethique-baruch-spinoza> (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.persee.fr/doc/refor_0988-1824_1996_num_22_1_1354_t1_0148_0000_3 (dostęp: 3.11.2025).
- <https://www.librairie-ledivan.com/livre/9782130451761-logique-la-theorie-de-l-enquete-john-dewey/> (dostęp: 3.11.2025).
- <http://www.diffusiontheses.fr/59242-these-de-harbonnier-topin-nicole.html> (dostęp: 3.11.2025).
- <https://www.decitre.fr/livres/le-travail-amoureux-9782040207328.html> (dostęp: 3.11.2025).
- [http://www.leseditionsdeminuit.fr/livre-Dire_et_le_dit_\(Le\)-2058-1-1-0-1.html](http://www.leseditionsdeminuit.fr/livre-Dire_et_le_dit_(Le)-2058-1-1-0-1.html) (dostęp: 6.08.2025).
- <https://www.editions-harmattan.fr/index.asp?navig=catalogue&obj=livre&no=23156> (dostęp: 6.08.2025).
- <https://livre.fnac.com/a1911476/William-James-Philosophie-de-l-experience-Un-univers-pluraliste> (dostęp: 6.08.2025).
- https://www.researchgate.net/publication/271646254_Problematique_identitaire_et_engagement_dans_les_activites (dostęp: 3.11.2025).
- <https://www.cairn.info/la-construction-sociale-de-la-realite--9782200621902.htm> (dostęp: 3.11.2025).
- https://www.unige.ch/fapse/SSE/teachers/perrenoud/php_main/php_1996/1996_13.html (dostęp: 3.11.2025).
- <https://theconversation.com/lidentite-comme-representation-et-comme-enonce-97468> (dostęp: 3.11.2025).
- https://theconversation.com/fr/search?utf8=✓&q=chaire+unesco%2Fcnam+&sort=relevancy&language=fr&date=all&date_from=&date_to= (dostęp: 3.11.2025).
- <https://theconversation.com/transformer-les-champs-de-pratiques-en-champs-de-recherches-106400> (dostęp: 7.08.2025).

- <https://www.cairn.info/manieres-de-penser-manieres-d-agir-en-education--9782130507079-page-89.htm> (dostęp: 7.08.2025).
- <https://journals.openedition.org/pistes/4660> (dostęp: 7.08.2025).
- https://www.centre-max-weber.fr/IMG/pdf/de_l_angoisse_a_la_methode_devereux_argument.pdf (dostęp: 7.08.2025).
- https://www.persee.fr/doc/refor_0988-1824_2001_num_36_1_1694 (dostęp: 7.08.2025).
- <https://hal-cnam.archives-ouvertes.fr/hal-02279470/document> (dostęp: 7.08.2025).
- <https://journals.openedition.org/traces/833> (dostęp: 7.08.2025).
- <http://editions.bnf.fr/tous-les-savoirs-du-monde-encyclopedie-et-bibliotheque-de-sume-au-xxe-siecle> (dostęp: 7.08.2025).